

„Nem súlyed az emberiség!”...

Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

HAVAS LÁSZLÓ

Puer adhuc scientia grammaticae artis ad plene imbutus est

A Szent István-i *Intelme*k editio princeps Zsámboki Jánostól való, aki a maga 1581-es Frankfurtban megjelent Bonfini-kiadásába mellékletként fölvette ezt a művet is,¹ amelynek szövege hasonló hagyományon nyugodott, mint a pár évvel később megjelent *Corpus Iuris Hungariae* 1584-es kiadásában ugyancsak szereplő *Intelme*k-editióé. Ebben valójában nincs is semmi meglepő, mert tudjuk, hogy Telegdi Miklós pécsi püspök az addig az ő tulajdonában lévő Ilosvai-kódexet Mossóczi Zakariás váci püspöknek ajándékozta, aki ennek alapján adta ki az *Intelme*ket a többi törvénnyel együtt,² de még ezt megelőzően a szöveget közlésre átengedte Sambucus-Zsámboki Jánosnak. Ilyen módon nem kétséges, hogy az *Intelme*k legkorábbi nyomtatott szövegei az Ilosvai-kódex hagyományát követik.

Ettől ugyan vannak kisebb-nagyobb eltérések, ám ezek nem feltétlenül tulajdoníthatók más kéziratok felhasználásának, lehet, hogy pusztán humanista javításokról, vagy akár sajtóhibákról van szó. Mindenesetre, ha ezek a korai kiadások használtak is más kéziratot vagy kéziratokat ellenőrzésre, akkor az vagy azok feltétlenül közeli rokonságban álltak az Ilosvai-kódex szövegével. Lényegében ez érvényes a későbbi kiadásokra is, még akkor is, hogyha – mint arról a későbbiekben részletesebben fogunk még szólni – egyes editiók nem is az Ilosvai-kódexre épülnek, hanem egy vele rokon másik szöveghagyományra, amelynek pontos meghatározására majd a továbbiakban térünk ki. Ez a megállapítás mindenekelőtt a Batthyány Ignác által történt közlésre érvényes,³ amely

- 1 Antonii BONFINII *Rerum vngaricarum decades quattvor cum dimidia*, His accessere Ioan. SAMBVCI aliquot appendices, Omnia nunc denuo recognita et aucta per Ioan. SAMBVCM, Francofurti, apud Andream Wechelum, MDLXXXI.
- 2 MOSSÓCZY Zakariás, TELEGDI Miklós, *Decreta, constitvtiones et articvli regvm inclyti regni Vngariae, Tírnaviae*, MDLXXXIII.
- 3 *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae et provinciarum adiacentium*, opera et studio Ignatii comitis de BATTYÁN, episcopi Transsilvaniae, *collectae et illustratae*, Tomus secundus, Claudiopolis, MDCCCXXVII, 54–68.

egyaránt alapul szolgált mind a *Patrologia Latina*ban,⁴ mind pedig az Endlicher⁵ és a Mátyás Flórián⁶ által megjelentetett szövegek számára.

Nem hozott változást a millenniumi korszak reprezentatív törvénykiadása sem, hiszen az *Intelme*k ebben közölt szövege ugyancsak a régebbi CIH-hagyományt követte, s hasonló volt érvényes a Fitz József-féle 1930-as edícióra is.^{6/a} Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy az *Intelme*k szövegkiadásai az 1800-as évek végéig, sőt némiképpen még azon is átnyúlóan részben az Ilosvai-kódex hagyományait követték, részben pedig egy vele közeli rokonságban álló másik kéziratot, illetve ezen alapuló szövegközlést. Ennyiben a 19. század végéig az *Intelme*k kiadásai egy meglehetősen egységes szöveget adnak, ami a szöveghagyomány homogeneitását sugallja.

A *Libellus de institutione morum* szövegközlésében lényeges változást Závodszy Levente kritikai közlése hozott,⁷ aki először tett kísérletet arra, hogy a vizsgált mű szövegének megállapításakor egy olyan kéziratot is felhasználjon, amely több ponton eltért az Ilosvai-kódex textusától. Ennek megfelelően közlése voltaképpen a Thuróczi- és az Ilosvai-kódex kollacionálásán alapult, tehát ama két kódexén, amely ebben az időben még egyaránt a bécsi császári könyvtár tulajdonában volt. Minthogy a Thuróczi-kódex jóval régebbinek bizonyult az Ilosvai-manuscriptumnál, ezért Závodszy az értékbeli elsőbbséget természetesen a Thuróczi-kódex szövegének adta, ám a gyakorlatban gyakran mégis az Ilosvai-kézirat olvasatait fogadta el, főleg helyesírási tekintetben. Ebben a vonatkozásban Závodszy munkáját némi esetlegesség jellemezte, ám tagadhatatlan, hogy amúgy szövegközlése összhangban volt az egykorú szövegkritika kollacionáló eljárásával, mert a kéziratot két különböző ágat szembesítette egymással, s ugyanakkor közlése rendkívül precíz volt, csaknem hibátlan, néhány nyilvánvaló nyomdahibától eltekintve. Mindezek alapján indokolt volt, hogy a 20. század második felében néhány forrásközlés továbbra is a Závodszy-féle szöveg reprodukálását tekintette céljának.

4 *Patrologia Latina*, Patrologiae cursus completus, ser. sec., accurate I.-P. MIGNE, tom. CLI, Lutetiae Parisiorum, 1853, Saeculum XI, 1233/34–1243/44 (MONITA Quibus Stephanus filium Emericum instruxit, ut regnum recte pieque administraret).

5 *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*, edidit Stephanus Ladislaus ENDLICHER, Sankt Gallen, 1849, unveränderter Neudruck, Verlag K. W. Hiersemann, Leipzig, 1931.

6 M. FLORIANUS [Mátyás Flórián]: *Vita Stephani Regis et Emerici Ducis, ad fidem codicum saeculi XII, XIII et XV-i recensuit*, nonnulla eiusdem aetatis monumenta, disquisitionesque criticas adiecit M. FLORIANUS, Quinque-Ecclesiis, 1881 (Historiae Hungaricae Fontes Domestici, Pars Prima, Scriptores, 102).

6/a *Magyar törvénytár, 1000–1526. évi t. cikkek*, ford., jegyz. NAGY-KOLOSVÁRI-ÓVÁRI, Bp., 1899; FITZ J., *Libellus Sancti Stephani regis DE INSTITUTIONE MORUM ad Emericum ducem – Szent István király INTELMEI Szent Imre herceghez* SPANGÁR András fordításában, Bp., 1930.

7 ZÁVODSZKY L., A Szent István-, Szent László- és Kálmán-korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai [függelék: a törvények szövege, élen az *Intelmekkel*], Bp., 1904 – újrakiadása: a pápai Jókai M. Városi Könyvtár kiadványa, bev. ÉRSZEGI Géza, Pápa, 2002.

Történt ez annak ellenére, hogy időközben megjelent a *De institutione morum* újabb kritikai kiadása Balogh Józseftől a SRH II. kötetében.⁸ Ez a kiadás is a Thuróczi- és az Ilosvai-kéziratok szövegének összevetésére épült, ám kétségkívül messzemenően a Thuróczi-kódex primátusát hangsúlyozva. Bevezetőjében és apparátusában Balogh számos fontos tényt tisztázott a *Libellus* jellegével, forrásaival összefüggésben, ám az általa közölt szövegben és a kritikai apparátusban is akadnak zavaró sajtóhibák, amelyeket az újraközlés alkalmával sem helyesbítettek, még csak függelékben sem. Bár a Kurcz Ágnes-féle fordítás⁹ alapvetően erre a Balogh József-féle közlésre épül, a szóban forgó kritikai szövegkiadás mégsem tekinthető minden vonatkozásban megnyugtatónak.

Először is elgondolkasztató: lehet-e egy 11. század elején készült latin nyelvű munkát ugyanazzal a helyesírással közölni, mint amely a 15–16. századi kéziratokra volt jellemző. Mind a Thuróczi-, mind pedig az Ilosvai-kéziraatra ugyanis alapvetően a korai humanista helyesírás a jellemző, vagyis az, amely nem tett különbséget az *e* és az *ae* között. A *-ti-* + magánhangzó helyett általában *-ci-* írásmódot alkalmazott stb. Ettől gyökeresen eltért a 11. században Nyugat-Európában használt latin ortográfia, mert ekkor a Karoling és a poszt-Karoling kéziratok általában következetesen megkülönböztették az *ae*-t az *e*-től, alkalmanként úgy, hogy az *ae* helyett *e caudata* (*ę*) szerepelt. Ennek megfelelően tehát indokoltnak mutatkoznék egy tudatos visszakanyarodás a Karoling- és a poszt-Karoling időszak helyesírásához az *Intelme*k szövegének hiteles közrebocsátása céljából.

A másik szembeötlő hiányosság mind Závodszy, mind Balogh esetében az, hogy mindkét jeles filológus az *Intelme*k kapcsán mindössze két kéziratot használ, ami még akkor is vitatható, hogy ha valóban ez a két kézirat mutatkozik a ránk maradtak közül a legrégebbinek. Ám mára már tudjuk Jánosi Monika gondos vizsgálatai nyomán, hogy az *Intelme*k szöveg hagyománya ennél jóval szélesebb körű.¹⁰ Az említett két kódexen kívül ugyanis további kéziratok szövege is hozzáférhető a szöveget gondozó számára. Egyfelől rendelkezésünkre áll a Debreceni Református Nagykönyvtárban őrzött 1578-ból való *Debreceni kódex* (leltári száma: R 466, rövidítve: *D*), másfelől, tartalmazza az *Intelme*k szövegét az ún. Kollár-féle I. kódex is, vagy másképp *codex Kollerianus*, amely a 16. század első feléből származik, s ma a Magyar Országos Levéltárban található, mint a Kollár-gyűjtemény része (MOL, 1/7. Kollár-gyűjtemény, „Blau 85 (250)” r. sz. 32,

8 *Scriptores rerum Hungaricarum tempore Ducum Regumque stirpis Arpadianae gestarum, edendo operi praefuit E. SZENTPÉTERY, Budapestini, vol. I, MCMXXXVII, vol. II, MCMXXXVIII, 611–627* (ed. Iosephus BALOGH), iterum ediderunt SZOVÁK K., VESZPRÉMI L., II, 792–794. (Szk)

9 KURCZ Á. fordítása: *Árpád-kori legendák és intelmek*. szerk. ÉRSZEGI G., Bp., 1983, 54–61; egyik újraközlése: *Szent István és az államalapítás*, szerk. VESZPRÉMY L., 2002, 37–43. A másik korszerű fordítás: BOLLÓK J. = *Szent István király Intelmei és Törvényei*, bev., jegyz. B. J., Bp., 2000, 13–33.

10 JÁNOSI M., *A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek*, MKsz, 94(1978), 225–254.

rövidítve: *K*)¹¹ Ezzel szoros rokonságban áll az ugyancsak 16. századi *codex Monacensis*, amely a Bayerische Staatsbibliothek tulajdona (Cm 13 192, rövidítve *M*). E két kódexszel nagyfokú érintkezést mutat még egy másik kézirat is, amely ugyancsak a Kollár-gyűjteményből származik és ma szintén a Magyar Országos Levéltárban található (MOL, 1/7. „Weiss” 152/267/ r. sz. 55, rövidítve: *W*). Már távolabbi rokonságot mutat az előbb említett *KMW* manuscriptumokkal három másik kézirat, amelyek közül a Gregoriánczi-kódex 1557 körülről datálódik (rövidítve: *G*),¹² és sok ponton a Kollár-kódex reprodukálásának látszik, ám ugyanakkor más kéziratokkal kontaminálódva, kétségkívül befolyással volt egyfelől az ún. Nádasdy-féle nagyobb kódexre, amely 1558-ból származik, és jelenleg a Budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárában található (*G* 39, rövidítve: *N*), másfelől az 1583-ból származó Festetics-kódexre, amely ma az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában van (leltári száma: Fol. Lat. 4355, rövidítve: *F*). A felsorolt kéziratok figyelmen kívül hagyása az eddigi kritikai kiadások esetében azért furcsállható, mert a *KMW*-nek és ezen belül is a *W*-nek, olyan közös forrása látszik lenni, amellyel bár az Ilosvai-kódex rokoni kapcsolatban áll, de az utóbbinál (16. század közepe) sokkal régebbi előzményre vezethető vissza, tudniillik a mára vagy eltűnt, vagy lappangó Budai János-féle kódexre, amely ilyen módon napjainkban a legrégebbi ismert kézirat az *Intelmekről*, hiszen 1406-ban vették leltárba a Bécsi Császári Könyvtárban. Ennek megfelelően tehát mindenképpen indokoltnak látszik az Ilosvai-kódex szövegének e hagyomány alapján történő ellenőrzése, annál is inkább, mert az egyébként *I*-vel jelzett Ilosvai-kódex meglehetősen kontamináltnak is látszik.

Ugyancsak vizsgálatra érdemes a *D*-kódex szövege, mert bár ez a *T*-vel rokon textust tartalmaz, semmiképpen sem lehet a *T* másolata, éspedig a vele mutatott számos *error communis* ellenére, mert attól több *error separativus*-t is tartalmaz, ráadásul úgy, hogy a *D* egyidejűleg nem feltétlenül az Ilosvai-kézirattal, illetve a Budai-kódexszel megegyező szöveget ad. Így a *D* mindenképpen a *T*-vel közös előzményre vezethető vissza, amelyet a szöveg-hagyományban használatos jelöléseknek megfelelően *t*-vel javasolunk regisztrálni.

11 SZOVÁK K., *Egy kódex két tanulsága = GENESIA: Tanulmányok BOLLÓK János emlékére*, szerk. HORVÁTH L., LACZKÓ Kr., MAYER Gy., TAKÁCS L., Bp., 2004, 145–167. A munka a Kollár-kódex alapos feldolgozását adja, és helyesen mutat rá az eddig kellőképp nem hasznosított kéziratanyag vizsgálatának szükségességére.

12 JÁNOSI M., *Gregoriánczi Pál kéziratossá törvénygyűjteménye a XVI. század közepéről*, MKSz, 104(1988), 54–64, aki szerint ez a kézirat alapvetően a Kollár-kódex másolata, miként ez Jánosi sztemmájából is kiténik (*i. m.*, 64). Ezért korábban a magunk részéről, mint *codex descriptus* mellőztük vizsgálataink során, de azután ÉRSZEGI G. figyelmeztetése nyomán úgy látszott, hogy ebben elhamarkodottan jártunk el. Utólag tehát a *G*-re vonatkozó adatokat is bevontuk kutatásainkba, s készülő kritikai kiadásunk apparátusába fölvtettük olvasatait. L. még Uő., *Törvényalkotás a korai Árpád-korban*, Szeged, 1996.

Az eddig elmondottak alapján úgy tűnik fel, hogy az *Intelme*k kéziratossága két ága van, amely igazából csak a 15. század elején ragadható meg teljes biztonsággal a kéziratossági hagyomány alapján. E körülménnyel hozható összefüggésbe az a régebbi elképzelés, amely a szaktudományban úgy bukkant fel, mint az *Intelme*k hiteleségének, vagyis valóban a 11. századra visszavezethető voltának megkérdőjelezése. Mégis, ez a szkepticizmus egyáltalán nem megalapozott. A Szent Istvánnal foglalkozó legendák ugyanis egyértelműleg beszélnek az Istvánnak tulajdonított *Intelme*kről, s így a *Legenda Maior* alapján a *Libellus*nak már legalább 1077 körül léteznie kellett. Mi több: az is valószínűsíthető, hogy a *Libellus* szövege már a 11–12. század fordulója előtt ismert volt. A legendákban ugyanis jól megfigyelhető a Szent László politikájához kapcsolódó *Regnum Marianum* gondolata, miközben a *De institutione morum*ban egyértelműen a Szent Péter-féle tradícióhoz való kapcsolódás a domináns. Ennek értelmében tehát semmi okunk kételkedni benne, hogy a Szent István személyéhez kapcsolt *Intelme*k valóban a 11. század első feléből származik. Szövegét viszont a 15. századi kéziratossági hagyomány alapján kell rekonstruálnunk. Minthogy itt két kéziratossági *stirps*ről van szó, ezért a hiteles szöveg e két ág olvasatainak kollacionálásával tisztázható. Míg a *t*-tradíció két kódex (*T* és *D*) összevetésével állapítható meg, addig a másik ághoz a már említett *IKMWGNF* kollacionálásán túlmenően néhány régebbi szövegkiadást is be kell vonnunk, elsősorban a Batthyány Ignác-féle *Leges Ecclesiasticae*, illetve az Endlicher- és a M. Florianus-féle szövegkiadásokat, amelyek mind egyértelműen az említett és mára elkallódott Budai-féle kódexre mennek vissza. Ilyen módon e másolatok alapján az elveszett Budai-féle szöveg jól rekonstruálható, s ez azután lehetővé teszi, hogy az *I*-vel való egybevetés révén a közös *b*-hagyomány is tisztázható legyen.

Magától értetődőleg ezek után az eredetihez legközelebb álló szöveget a *t* és a *b* alapján tudjuk megállapítani, minthogy azonban itt két nagyjából egyenértékű, és egyenrangúnak látszó tradícióról van szó, kérdés: miként tisztázható, hol kell a *t*-szöveget előnyben részesítenünk, hol pedig a *b*-variánst elfogadnunk, illetve hol kell számolnunk a harmadik lehetőséggel, azzal, hogy sem a *t*, sem a *b* nem ad megfelelő olvasatot, s ezért szövegjavításhoz kell folyamodnunk. Mivel a választást a kódexek és az egyes kéziratossági ágak időbeli elhelyezése nem könnyíti meg, a szövegkritika két hagyományos szempontját kell elsősorban figyelembe vennünk, nevezetesen a *lectio difficilior*-elvét, vagyis azt, hogy a nehezebben értelmezhető olvasat lehet a megalapozottabb, minthogy a másolók inkább egyszerűsíteni szokták a szöveget, nem pedig nehezebben értelmezhetővé tenni; másfelől pedig az eltérő olvasatokat szembesítenünk kell a szöveg kontextusával, s ezzel szoros összefüggésben akár a mű gondolati szerzőjének, akár lejegyzőjének a műveltségével, hitbeli meggyőződésével, politikai állásfoglalásával. Mi a magunk részéről különösen ennek az utóbbi szempontnak tulajdonítunk nagy jelentőséget, ahogy már a mű helyesírásának megállapításakor is a feltételezhető keletkezés korának meghatározó gyakorlatára hívtuk fel a figyelmet.

Az *Intelmek* esetében az egyik legszembetűnőbb vonás a széles körű irodalmi tájékozottság, amely egyaránt mutatja a klasszikus antik irodalom ismeretét, a bizánci előképekről való tudomást, a Karoling és a poszt-Karoling irodalom ismeretét, de legfőképpen azt, hogy a mű megfogalmazója rendkívül otthonos a Szentírás világában. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az *Intelmek* létrehozója kellőképpen tájékozott a platonikus filozófiában is, mert a munka egész megfogalmazására alapvetően egy platonikus gondolkodásmód és szerkesztés érvényes. Ahogy a platóni filozófia az *ideától* indul el, és a közties fokozatokon át jut el mindig a hétköznapi emberi szféráig, vagy éppen megfordítva: a mindennapok emberi környezetéből jut el magáig az abszolút szellemig, ugyanúgy a Szent István-i *Intelmek*ben is ez a szemlélet jelenik meg, természetesen a kereszténységtől átformált alakban. Ez a gondolkodásmód a *Libellus*ban főként a mű szerkezeti egészében érzékelhető nagyon jól, minthogy ebben a vonatkozásban az alkotás gondolatmenete teljesen platonikus utat jár be. A *hégemonikontól* indul el, vagyis a mindent átfogó és mindent megteremtő világszellemtől, attól a *Deustól*, az *egyedül való Istentől*, aki az ember hasznára a világi hatalmakat is létrehozta és átengedte, hogy az általa kijelölt személyek révén töltsék be feladatukat, miközben érvényesül a legfőbb isteni és természeti parancs: a szülők iránti szeretet (*praefatio*). Ez fogalmazódik meg az egyetemes, azaz a katolikus hitben (1. cap.), s ölt testet Krisztus egyházában, mintegy beteljesítve az *incarnatiót* (2. cap.). Ezért kell hallgatni a főpapok tanácsaira (3. cap.), amelyekről eljutunk a főemberek és katonák földi világához (4. cap.), amely a türelem és az igazságszolgáltatás evilági rendjén nyugszik (5. cap.), akárcsak az udvar színes politikai-kulturális élete, amelyben az idegeneknek is fontos feladat jut (6. cap.). Még szélesebben tárul fel a királyság belső közege a tanács révén, amely dönt az ország határaitól, a haza védelméről, a városok és közösségeik megteremtéséről, az ellenség távoltartásáról (7. cap.). Az államnak ettől a nagyon is földi működésétől emelkedik fel azután újból a *Libellus* okfejtésének íve: a korábbinál még erőteljesebben hívja fel a figyelmet a *regnum* legfőbb isteni törvényére, azaz a gyermekeknek a természettől való engedelmisségére a szülők iránt (8. cap.). Majd megjelenik az ima, mint a földi ember és helytartója kapcsolatának eszköze a legfőbb irányítóval (9. cap.), akinek tökéletessége az uralkodó számára a *virtutes* révén közelíthető meg leginkább (10. cap.), amivel a vizsgált alkotás visszakanyarodik a *hégemonikon*hoz, a nyitó *In nomine Domini nostri Iesu Christi* imádságformulához hozzácsatolva a megpecsételő és megerősítő záró részt: *Amen!*

Ezen filozófiai megalapozás, illetve a kontextus segítségével – megítélésem szerint – az eredeti szöveg megállapításához a kritikus megfelelően választani tud a szöveg bizonyos helyein egymástól lényegesen eltérő *t*-és *b*-változatok között. Ebben a vonatkozásban néhány kellőképpen illusztratív példát szolgáltunk számunkra a *praefatio* vagy a *prologus* szövege. Mint már utaltunk rá, ez a szöveg az isteni akaratból (*Dei nutu*) indul ki, amelyet a király személye közvetít az emberek irányába, biztosítva számukra az Isten által létrehozott hatalmi szervezeteket. Feltűnő, hogy a *b*-hagyományban, a hangsúly

mintegy a király személyére látszik helyeződni, amennyiben a szöveg az uralkodó megértését, felfogóképességét emeli ki (*intelligam ac funditus sentiam*). Ebben az utóbbi megfogalmazásban különösen zavarónak tűnik, hogy az értelmi felfogást követi az érzéki észlelés, mintegy ez utóbbit hangsúlyozva egy nyomatékosító adverbium által (*funditus*). Ez egyáltalán nincs összhangban a platóni ismeretelmélettel. A munka egészének újplatonikus logikája sokkal valószínűbbé teszi, hogy ezzel az olvasattal szemben azt a változatot kell előnyben részesítenünk, amelyet a *t*-hagyomány ad, s amely az isteni akarattól indulva el, a továbbiakban is a világ szellemi lényegére hívja fel a figyelmet, leszögezve, hogy az értelem rendje (*ratione intelligentiae – TD*) tölt el mindent étellel és tartja is azt fenn. Ezzel a gondolattal harmonizál a folytatás is, amely a *t*-hagyományban azt hangoztatja, hogy az Isten adta meg szavával (*affatu – D*) és kegyelmével a hatalmakat az ember számára. Ennél lényegesen kevésbé filozófiai és vallásos jellegű az a *b*-szöveg-változat, amely szerint az isteni kegyelem fokozatosan (*affatim – IKMWGNF*) adta volna meg a hatalmat az embernek.

Ezzel szemben viszont a *prologus* folytatásában a *b*-szöveg látszik jobban harmonizálni a platóni jellegű filozófiai kontextussal. A *t*-hagyományban nagyon retorikusan van szembeállítva egymással a *divina praecepta* és az *instituta civilia*, úgyhogy Závodszy és Balogh szinte természetesen ezt a változatot fogadták el, holott a *b*-hagyományban szereplő és közbeékelődő *instituta... legalia..., iuridicalia* valójában jól megfelel a mű alap gondolatának, miszerint az általános isteni törvény és a földi törvénykezés között kell lennie egy közvetítő elemnek, amelyet alapvetően a jog (*ius*) képvisel. A *t*-hagyomány másolója nem értette meg ezt a filozófiai felfogást, és esetleg már az általa másolt szöveg-hagyományban is lehettek bizonytalanságok, amennyiben a *iuridicalibus* mellé vagy fölé egy magyarázó odairhatta a *sive iuris dictionibus* kitéltet. Ez a mindenképpen magyarázó, értelmező jellegű szövegbetoldás ugyan bekerült a *b*-tradícióba, ám ennek ellenére és e betoldás ellenére a kis *t*-vel ellentétben a *b*-szövegvariáns, úgyis mint a *lectio difficilior* jobban beleillik az *Intelmek* textusának egészébe, mint a leegyszerűsítő, tehát a *lectio faciliort* adó *t*-textus.

A *t*- és *b*-hagyomány kollacionálása segíthet a *prologus* egy másik részének helyes szövegmegállapításában is. Annak ellenére, hogy itt keveredni látszik a két ág textusa, amennyiben a *T*- és *I*-szövegek a kásaételek puhaságát (*pultium mollicie* vagy *mollicies*) állítja szembe, részben egyszerűen a keménységgel vagy szigorúsággal (*asperitas*), részben a bor karcosságával (*asperitas vini*). A *pultium* olvasattól eltérően azonban a *D*-ben *pulvinaris* szerepel, amely változat az *N*-javításában is feltűnik. Kifejezetten *pulvinum*, illetve *pulvinarium* van viszont az *F*-ben, miközben a *M*-ben *pultum*, a *W*-ben pedig *pulnum* olvasat szerepel. Mindez arra figyelmeztet, hogy a helyes olvasatnak a *pulvinariumot* tekinthetjük, amely egy *abbrevatio* miatt torzulhatott el. Ez a rövidítés őrződhetett meg a *W* olvasatában, amelyet úgy értelmezhetünk, hogy a szó rövidítése fölülmélet maradt a rövidítést jelző vonal. Az ilyen módon eltorzult szóalak következménye lehetett később a *pultium* olvasat, úgyhogy ezt szövegjavítás eredményeként kell felfognunk.

A *pulvinarium* olvasat mellett szólhat az a körülmény is, hogy előzőleg a szövegben már szerepel a *pulvinarum accola* kitétel. Amennyiben ez a megállapítás helyes, akkor magától értetődik, hogy a párnák légyságával nem állítható szembe a bor karcossága, hanem egyértelműen azt a szövegváltozatot kell elfogadnunk, amelyben az *asperitas* önmagában szerepel, miként így találjuk a *TD*-ben, azaz a *t*-hagyományban. Ez az utóbbi általános megfogalmazás egyébként az ismert közmondáshoz is közelebb áll, amely a Szent István-féle tanács alapjául szolgálhatott: *per aspera ad astra*.

Az itt vázolt módszer lehetőséget kínál arra, hogy a teljes szöveghagyomány föltérképezése nyomán a kollacionálás eredményeképpen egy olyan *Intelmek* szövegkiadás készüljön el, amely az eddigieknél jobban figyelembe veszi a szerző magas fokú szellemi tájékozottságát. Kérdés persze az, hogy ez mennyiben tulajdonítható magának a munka értelmi szerzőjének, Szent Istvánnak, és mennyiben a lejegyzőnek, aki egy korabeli művelt egyházi személyiség lehetett. Az utóbbi időszakban a kutatás elsősorban e föltételezhető utóbbi személy iskolázottságát hangsúlyozta, holott a már korábban említett *legendák* alapján joggal gondolhatunk arra, hogy nemcsak a lejegyzőnek, hanem a munka szellemi megalkotójának is megvolt a kellő műveltsége, beleértve mind a grammatikai, mind a bibliai, mind a filozófiai tájékozottságot. Már tanulmányunk címében idéztük azt a megállapítást, hogy Istvánt gyermekkorában teljesen áthatotta a grammatika tudománya (*legenda minor*, 2, *SRH II*. p. 394. vö. *legenda secundum Hartvicum*, 4, *SRH II*, p. 407.). István szellemi műveltségét bizonyítja a legkorábbi legenda, az ún. Nagy Legenda is, amely azt hangoztatja, hogy *crevit infans regali nutritus educatu*, hiszen a királyi neveltetés ugyancsak föltételezi azt a korabeli grammatikai iskolázottságot, amely természetesen nemcsak a nyelvtani szabályokkal ismertetett meg, hanem a példaanyag révén átfogó szellemi műveltséget is adott, nem hagyva figyelmen kívül a Szentírásba való beavatást sem. Ilyen módon nem zárhatjuk ki, hogy már maga István egy neoplatonikus filozófiai logika alapján gondolkodott, s ennek a lejegyző legfőlőbb csak nagyobb nyomatékot adott az írásbeli rögzítés alkalmával. Különösen elgondolkoztató az *Intelmek* tájékozottsága a görög nyelvű kultúrában. Ez jobban összhangba hozható István személyiségével, mint talán bármely más korabeli latinul alkotó nyugati egyházi személyiséggel, talán az egy Gellért püspököt leszámítva, mert tudjuk, hogy a későbbi magyar uralkodó már apjának, Gézának udvarában ki volt téve a görög vendégek hatásának, legyen szó akár világi, akár egyházi személyekről. Ilyen módon tehát az *Intelmek* szélesebb szöveghagyományozódásának felmérése és alaposabb vizsgálata révén szintén bizonyítékokat nyerhetünk ahhoz, hogy Istvánnak jelentősebb műveltséget kell tulajdonítanunk, mint ahogy azt általában föltételezték, bár például Deér József mindig is megkérdőjelezte a 20. századra e téren az utóbbi időben általában jellemző szkepticizmust.